

Christian August Anker

Bergmester Tellef Dahll var den første som påviste jernmalm i Finnmark, men det var grosserer Christian August Ankers utrettelige pågangsmot som ledet til funnet ved Kirkenes, til tross for at han aldri satte sin fot i Sør-Varanger. Med assistanse av tre selvlærte skjerpere ledet han arbeidet fram til det første funnet sommeren 1902.

Grosserer Christian Anker tilhørte en av Norges betydeligste slekter gjennom århundrer. Han var født i 1840 og studerte ved de tekniske høyskoler i Hannover og Zurich fra 1857 til 1862. Deretter påbegynte han sin banebrytende virksomhet innen handel og industri. Først kastet han seg over tremasseindustrien, og han konstruerte maskiner som siden kom i anvendelse verden over. I 1873 anla han Hønefoss Brug. I årene mellom 1888 og 1895 grunnla han Ankerske Marmorforretning der han prøvde å samle så mange marmorforekomster som mulig. Marmorforretningen ble imidlertid aldri lukrativ for grossererens.

Christian Anker organiserte og systematiserte det arbeidet som ledet fram til funnet av malmen i Sør-Varanger. Gjennom flere år hadde han store pengeutlegg, så store at han nesten tømte sine ressurser i bestrebelsene, men hans utholdenhet og tro på mulighetene var vel så viktige. De økonomiske utleggene fikk han senere kompensert for da malmfeltene ble solgt.

Grosserer Christian Anker døde i 1912 og ble da behørig omtalt i ledende aviser som "en rikt begavet mann, hvis åndelige dimensjoner raket høyt over det jevnt dyktiges nivå", hans "geniale klarsyn på fremtidsmuligheter" ble trukket fram, og han hadde angivelig "en lys og sikker tro på Norges fremtid som industri-land".

A/S Sydvaranger – gigant i nord

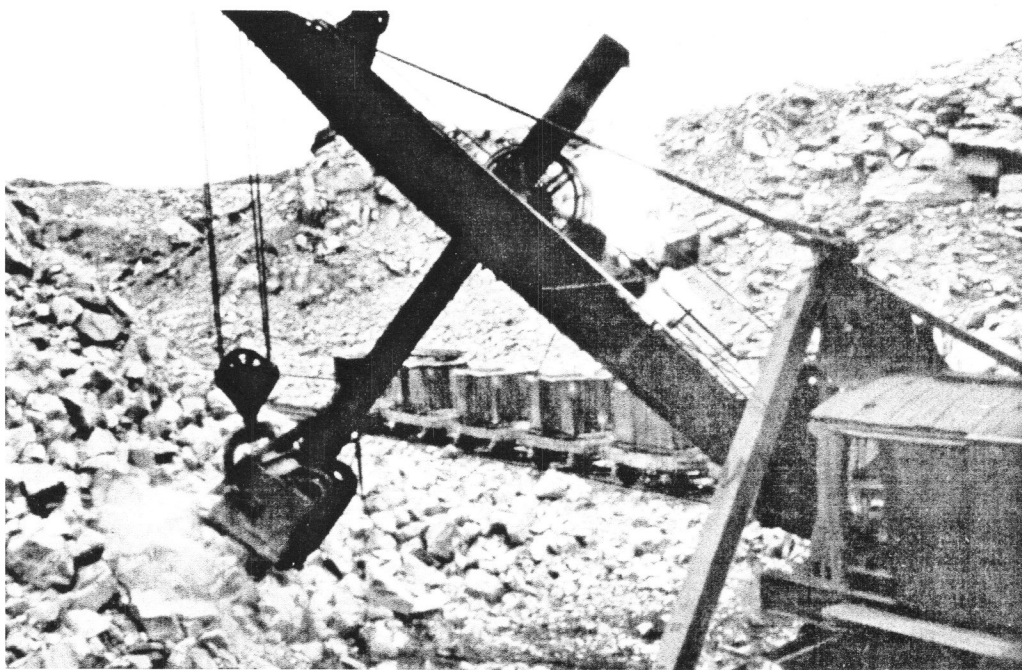
Hans Lund-Andersen

Jernmalmen i Sør-Varanger ble første gang nevnt i bergmester Thellef Dahls notater etter en befaring i 1866. Her beskrev han de til å være for fattige til å kunne utnyttes økonomisk. Men i den optimistiske perioden med ny industrietablering rundt det forrige århundreskiftet, med stor interesse også for bergverksetablering, ble det likevel med bakgrunn i Dahls notater startet omfattende malmløst i Sør-Varanger.

Det første funnet ble anmeldt i 1902, og i 1905 hadde grosserer Chr. Anker kartlagt forekomstene og samtidig sikret seg alle rettighetene gjennom avtaler

ikke teknisk rustet for den finkornige sligen fra de spesielle malmene i Kirkenes. En annen og vesentlig årsak til vanskelighetene var de mange indre stridigheter i selskapet, med streiker, konflikter og en lang rekke uoverensstemmelser mellom både ulike grupper av ansatte og mellom de ansatte og ledelsen. Dette slet hardt på selskapets ressurser. Etter 30 års drift var derfor totalproduksjonen mindre enn halvparten av full kapasitetsutnyttelse.

For befolkningen i Sør-Varanger ble tiden fram til 1940 preget av ekspansjon og oppgang. Mens det i begynnelsen av århundret bare var noen hundre men-



I dagbruddet i Bjørnevatn ble det anvendt dampskuffer som var store og moderne for sin tid. Foto: Aktieselskabet Sydvaranger 1906-1956. Trekk fra Sydvarangers historie. 1956.

med Staten som grunneier. Allerede året etter var A/S Sydvaranger etablert, og utbyggingen av de store anleggene kunne starte. I 1910 ble den første lasten med ferdige produkter eksportert.

Allerede før 1. verdenskrig var kapasiteten kommet opp i 800.000 tonn jernmalmskonsentrat per år, noe som gjorde anlegget til det desidert største magnetseparasjonsverk i verden.

Driftsårene fram til 2. verdenskrig ble aldri noen lukrativ forretning. Bare i en kortere periode på slutten av 1930-årene gikk bedriften med regnskapsmessig overskudd. Vanskelighetene lå først og fremst på markedssiden. Stålverkene som kjøpte produktene var

nesker i denne delen av Norge, var det 30-40 år senere 10.000 mennesker som bodde der.

Ettertraktet produkt

Sydvaranger gjennomlevde i sin 90-årige historie en rekke vanskeligheter og kriser knyttet til salg, marked og konjunkturproblemer. Noen av disse var spesifikke for Sydvaranger, men de største problemene var forbundet med den generelle, internasjonale utviklingen for jernmalm og produksjon av stål. Til slutt førte vanskelighetene til innstilling av virksomheten.

Malmen i Sydvaranger inneholdt ca 30 prosent jern og måtte anrikes til over 60 prosent for å kunne

selges. Det ble gjort ved hjelp av de såkalte grøndalske patenter, et prosessopplegg som var utprøvd ved flere mindre anlegg i Sverige. Sydvaranger baserte seg senere alltid på denne prosessen. Etter nedmaling av den finkornede malmen ble det ved magnetseparering framstilt en slig som var et konsentrat med fra 64 til 68 prosent jern.

Sydvarangers naturlige produkt, Sydvarangerslisen, var altså et meget høyverdig produkt med mer enn 65 prosent jern, og med meget små forurensninger av fosfor, svovel og alkalier. Kjemisk sett var den derfor meget ettertraktet. Problemet var at den var så finkornig. Mens de fleste andre malmproduktene kunne settes direkte på smelteovnene, måtte sydvarangerslisen først føres over på "stykkform" eller agglomeres.

Gjenoppbygging

De aller fleste anleggene ved Sydvaranger ble ødelagt under siste krig. Først bombet russerne Kirkenes, og deretter ble raseringen fullstendig med tyskernes brente jords taktikk. Likevel ble det besluttet å gjenoppbygge gruvesamfunnet basert på krigserstatninger og lån fra staten. De private norske aksjonærene hadde ikke midler til å være med på dette, og ved å overta den tyske eierandelen på 43 prosent ble Staten nå hovedaksjonær med en eierandel på 62 prosent.

Gjenoppbyggingen ble basert på amerikansk utstyr og den aller siste utviklingen i amerikansk bergverksindustri.

Under krigen var amerikanernes jernmalmressur-

ser blitt svært hardt belastet. Etter krigen planla man derfor å utnytte rike malmforekomster som var av eksakt samme type som malmen i Sør-Varanger. Amerikanerne trodde dette var prosess teknisk nybrottsarbeid, og de ble derfor meget forbauset da de erfarte at Sydvaranger hadde drevet på slike malmer siden 1910.

Dette førte til et nært teknisk samarbeid mellom Sydvaranger og en del av de fremste bergverksspesialistene i USA. Amerikanerne fikk tilgang til Sydvarangers erfaringer i oppredning (altså konsentrasjon av verdifulle mineraler i en malm til et produkt som kunne smeltes eller brukes direkte), mens Sydvaranger fikk tilgang til amerikansk kompetanse med framstilling av pellets (overføring av finkornige sliger fra pulverform til små kuler). Samarbeidet omfattet også moderne malm brytning og markedstilpasning for produktene.

Markedsutviklingen

Produksjonen ved Sydvaranger kom i gang igjen etter krigen i 1951. Etter noen få år var produksjonen oppe i 850.000 tonn slig. Tyske stålverk tok unna store deler av produksjonen, og knappheten på jernmalm førte til meget høye priser. De første årene ble svært gode for bedriften. Selskapet kunne derfor selv finansiere nye anlegg og være en aktiv deltaker i utbyggingen av lokalsamfunnet.

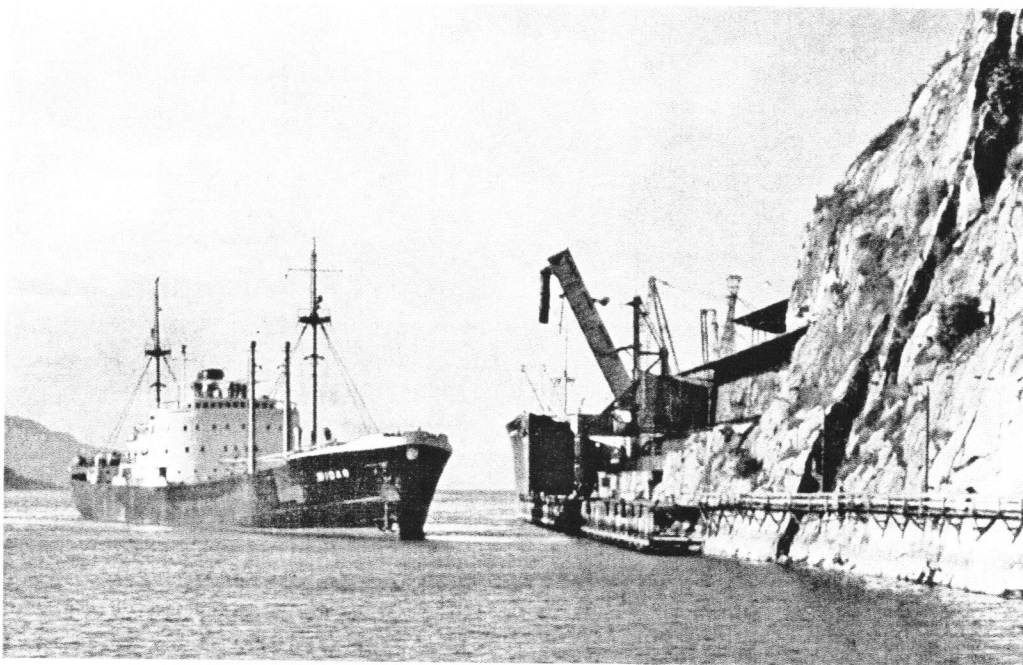
Men allerede på slutten av 50-tallet begynte en storstilt utbygging av nye malmforekomster i Afrika, Canada, Brasil og Australia, noe som på kort tid for-

Bergindustrien i storpolitikken

Etter 1814 ble grensen mellom Russland og Norge trukket opp i 1926, men det ble opp gjennom århundret et stadig tilbakevendende bekymringsfullt problem hvorledes man skulle få gjort grensestrøket til virkelig norsk område, med norsk språk og en fastboende norsk befolkning. Å utnytte mulighetene til jord- og skogbruk var det som lå nærmest og da den norske bosetning tok til i Pasvik, Jarfjord og ved Grense-Jakobselv ved midten av århundret, hadde de norske bureiserne myndighetenes bevakning, selv om støtten var beskjedent. Det var betydningsfull virksomhet på lang sikt og det var tilbakeslag på den måten at enkelte bureisere ga opp. Selv om det var nok dyrkbar jord, var det vanskelig å greie seg på ren naturalhusholdning. Det var behov for avseningsmuligheter for jordbruksvarene innenfor en rimelig avstand. Og det var dette behov som gruvedriften i Sør-Varanger kom i møte.

Derfor var det et bruhode, en grensefestning i fredelig forstand som ble etablert da Aktieselskabet Sydvaranger ble stiftet den 12. januar 1906.

Fra boka Aktieselskabet Sydvaranger 1906-1956, Trekk fra Sydvarangers historie, ved Kåre Fasting, 1956



En 10.000 tonnsmalmbåt er ferdig lastet og begynner på sin lange ferd mot sør. Foto: Aktieselskabet Sydvaranger 1906-1956. Trekk fra Sydvarangers historie. 1956.

andret hele den internasjonale jernforsyningen og jernmarkedet. Disse nye malmene var av svært god kvalitet og førte til så store forbedringer i stålframstillingen at de fleste gamle malmene ble forlatt. Resultatet var at alle tyske og engelske jernmalmgruver, sammen med en rekke svenske, spanske og nordafrikanske, ble nedlagt. For Sydvaranger var situasjonen blitt livstruende allerede på slutten av 60-tallet etter at prisen på slig var halvert på noen få år.

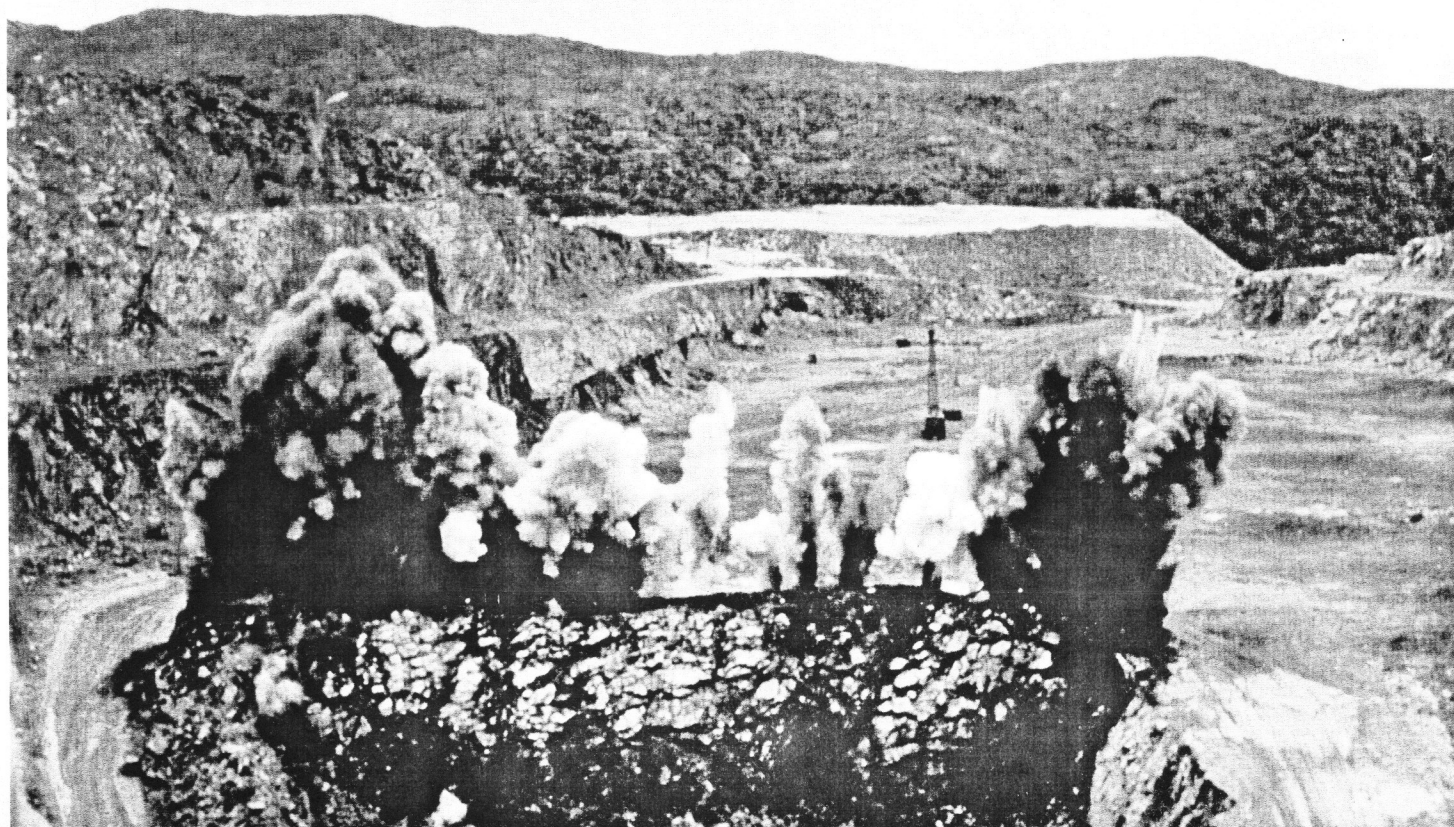
Sydvaranger hadde aldri fryktet konkurransen fra fjerntliggende produsenter. Selskapets nære beliggenhet til de europeiske markedene ga lave fraktkostnader og god konkurranseevne. Men dette forandret seg fort i 1960-årene da de ultrastore malmskipene på opptil 200.000 tonn ble bygd, blant annet av norske redere. Fraktkostnadene fra Brasil og Australia med slike skip ble ikke mye større enn med mindre skip fra Kirkenes, og fordelene med lave fraktkostnader forsvant.

Konsekvensen av disse jordskjelvene var at Sydvaranger i løpet av 60-tallet måtte gjennomføre dramatiske endringer. Gjennom store investeringer ble sligproduksjonen mer enn fordoblet til 2,5 millioner tonn per år, og arbeidsstyrken ble samtidig redusert med 25 prosent. En annet viktig strategisk trekk

var å legge om fra produksjon av slig til pellets. Gjennom en salgskontrakt med tyske Mannesmann i 1967 kom man i gang, og da leveransene startet i 1970, var resultatene så gode og etterspørselen så stor at kapasiteten raskt ble øket ved å bygge enda et pelletsverk. Eksporten av sydvarangerslig opphørte herved.

Fordelene ved pellets var så mye større enn ventet at stålverkene raskt sto i kø for å kjøpe dette nye produktet. Dermed kom konkurrentene, slik som LKAB i Sverige og storprodusenten i Brasil, også i gang med produksjon av pellets. Prispresset ble derfor igjen ganske fort følbart og ikke minst skremmende for gruveselskapet og lokalsamfunnet. Store kapasitetsutvidelser verden rundt økte samtidig det generelle overbudet av malm på markedet. Og tendensen var klar. Ressursene hos de store produsentene var enorme, malmkvaliteten var god og investeringsviljen høy. Utviklingen ville derfor fortsette. I løpet av 70-årene ble det derfor klart at Sydvaranger med sin fattige malm og kompliserte produksjon ikke kunne overleve uten en eller annen form for nisjeproduksjon.

Norsk gass fra Ekofiskfeltet skulle bli redningen. Trodde man.



Denne salven sprengte ut 75.000 tonn malm. I bakgrunnen ser vi en av de mange gråbergstippene. Foto: Aktieselskabet Sydvaranger 1906-1956. Trekk fra Sydvarangers historie. 1956.



Et 75 tons diesellokomotiv trekker vognsettet de åtte kilometrene til finknuseverket i Krikenes. Foto: Aktieselskabet Sydvaranger 1906-1956. Trekk fra Sydvarangers historie. 1956.

Naturgass-satsingen

En vanlig jernmalm består av jern og oksygen. For å få rent jern eller stål må man fjerne oksygenet. Dette skjer ved at man blander jernmalm med karbon i form av koks under høy temperatur. Oksygenet i malmen binder seg til karbon som CO₂ som slippes ut i atmosfæren. Tilbake blir rent jern i flytende form. Dette er den gamle, tradisjonelle råjernsprosessen.

En mer moderne prosess er etablert ved en rekke anlegg hvor man har tilgang på naturgass. Den består i å blande jernmalmpellets (av Sydvaranger type) sammen med naturgass i en reaktor ved lav temperatur. Karbonet i gassen trekker oksygenet ut av pelletmassen, som deretter som tilnærmet rent jern, såkalt svampjern, kan smeltes til stål i elektrolyseovner.

Etter omfattende studier og markedsanalyser ble det sammen med en tysk partner besluttet å bygge et direktereduksjonsanlegg for produksjon av svampjern av sydvarangerpellets i Emden i Tyskland, like ved ilandføringsstedet for naturgass.

Staten stilte royalty-gass til disposisjon for verket, men Stortinget bestemte at gassen skulle selges til markedspris. Anleggene i Emden ble fullført etter planen og hadde teknisk sett en meget vellykket oppstart. Men prisutviklingen for gass var katastrofal. Med en tredobling av prisen i løpet av anleggsperioden var økonomien i prosjektet ødelagt allerede før man kom i gang. Emdenselskapet gikk konkurs, og anlegget ble demontert og gjenoppbygd i India, hvor det siden har vært i lønnsom drift basert på lokal naturgass. Anlegget betegnes som meget vellykket. Det produserer 50 % mer enn planlagt, og står foran en stor kapasitetsutbygging.

For Sydvaranger fikk Emdeneventyret alvorlige følger. Staten dekket kostnadene med et tilskudd på en halv milliard kroner. Selskapets vyer om å bli storprodusent av jernsvamp, også med et anlegg på Karmøy nær Kårstaterminalen, falt i fisk, og man var igjen henvist til vanlig pelletsproduksjon.

Avviklingen

Fra 1980-årene av var situasjonen slik at verdens jernmalmbehov kunne dekkes fullt ut av en rekke store produsenter med meget lave produksjonskostnader. Med sine fattige malmer og kompliserte prosesser ville Sydvaranger aldri kunne konkurrere prismessig.

Stort politisk engasjement fra ulike grupper og myndigheter tilsa at hjørnesteinsbedriften i Kirkenes ikke kunne legges ned. Man håpet på høyere markedspriser og på en egen evne til kostnadsreduksjoner og dermed fortsette produksjonen av pellets for et håpløst marked. Vanskelighetene ble forsterket med stor turbulens og hyppig skifte av personer i selskapets ledelse og styre. Dette ga liten kontinuitet, og mange endringer i planer og program. Det ble satset på flere nye prosessopplegg og nye produkter, og også bygd nye anlegg, men ingen ting av dette var vellykket. Samlet greide man heller ikke å redusere produksjonskostnadene.

Stortinget dekket hvert år selskapets underskudd, og bevilget i tillegg betydelige anleggsmidler. Da driften ble lagt ned i 1997, hadde man over en 15-års periode tilført virksomheten i Sørvaranger mer enn fire milliarder kroner fra Staten. For disse midlene hadde man opprettholdt sysselsettingen, men man hadde også fjernet ca. 100 millioner tonn av den lettest tilgjengelige malmen i Bjørnevatn. Malm som ellers kunne vært en verdifull ressurs for framtiden.

Problemer i kø

Sydvaranger kan vise til en turbulent historie. Etter at det hadde blitt bygd teknisk sett oppsiktsvekkende gode anlegg, med høy produksjonsevne, ble hele førkrigsperioden, fra 1910 til 1940, preget av arbeidskonflikter og tunge markedsproblemer. Etter krigen måtte det ryddes opp etter rasingene, og samlet sett gikk bedriften med store tap for eierne.

Selskapet hadde sin gullalder i 1950- og 60-årene og tildels 70-årene gjennom hensiktsmessige utbygginger og omfattende rasjonalisering. Dette kompenserte for den uheldige markedsutviklingen, og ga betydelige driftsoverskudd. På 80- og 90-tallet ble bedriften holdt i kunstig live alt for lenge.

Det burde derfor langt tidligere vært slått fast at Sydvaranger aldri ville kunne bestå som jernmalmprodusent i et internasjonalt marked, så lenge markedet dekkes av store oversjøiske produsenter som baserer seg på atskillig rikere malmer enn den vi finner i Bjørnevatn.